

Od 13. stoljeća: slabi odjeci nekoć intenzivnih odnosa

Od propasti Bizantskog Carstva 1204. godine bizantsko-hrvatski odnosi postaju vrlo slabi, očituju se u neizravnim umjetničkim doticajima i samo su blijeda slika nekadašnjih intenzivnih kontakata.

Jedina je iznimka Dubrovnik koji još potkraj 12. i 13. stoljeća širi trgovačke poslove na balkansku unutrašnjost i prema Istoku, pa su mu nužni ugovori s Bizantskim Carstvom. Dubrovački kroničari tvrde da je još car Emanuel I. Komnen izdao Dubrovčanima jednu povelju oko 1169/1170, drugu nakon 1175. godine, potom njegov nasljednik Aleksije II. (1180-1183) još jednu.²⁴⁸ Emanuel je, možda, i splitskom nadbiskupu Rajneriju odnosno splitskoj crkvi izdao neku povelju prigodom Rajnerijeva posjeta Carigradu. Mogući grčki original ne postoji, već samo navodni latinski prijevod.²⁴⁹

S više se sigurnosti može govoriti da je car Isak II. Angel (1185-1195) godine 1192. poveljom podijelio Dubrovčanima nove povlastice, jer, iako je izgubljena, kroničari iscrpno prenose njezin sadržaj.²⁵⁰ Epirski despot Mihajlo Angel I. izdao je 1215. godine ispravu o privilegijama. Njih je tridesetih godina potvrdio i proširio njegov sin Mihajlo Angel II.²⁵¹ U poluprivatnom pismu, koje je popratio dodjelu povlastica, Mihajlo se dubrovačkom knezu Ivanu Teofilu obraća kao “plemenitom knezu i vladaru Dubrovnika, i dragome mi prijatelju” (Τῷ εὐγενεστάτῳ κόντῳ, καὶ ἐξουσιαστῇ Ραουσιῶν, καὶ ἀγαπητῷ μοι φίλῳ).²⁵² Tri godine ranije Dubrovčanima je povlastice podijelio i solunski despot Emanuel Komnen-Duka: obavezao se da će dubrovački trgovci imati slobodu kretanja na kopnu i na moru pod njegovom vlašću; da neće plaćati nikakve poreze ili globe; da će ih, koliko je moguće, štiti od gusara; da će biti pošteđeni sudskog progona, jer će se u tom slučaju despot obraćati dubrovačkim vlastima; da će imovina Dubrovčanina koji premine na despotovu teritoriju biti zaštićena; jedino je bilo zabranjeno da se žito izvozi u slučaju nerodice.²⁵³ Dubrovački kroničari Jakov Lukarević i Junije Restić tvrde da su Dubrovčani sklopili trgovački ugovor i s latinskim carem Balduinom (1204-1205), potom i s njegovim nasljednikom Henrikom, a da su istovremeno sklopili sličan sporazum i s Teodorom Laskarisom (1204-1222), bizantskim carem koji je stolovao u Nikeji. O tom ugovoru s Nikejskim Carstvom nije sačuvana nikakva povelja, pa valja posumnjati u riječi kroničara: no, ako se uzme da je točno ono što pišu, može se zaključiti da su Dubrovčani u prvoj polovini 13. stoljeća, bez obzira na veliku političku podijeljenost nekadašnjeg jedinstvenog teritorija Bizantskog Carstva, praktički od svih važnijih vlasti dobili povlastice i omogućili svojim trgovcima da slobodno trguju. Čini se da je i car Mihajlo VIII. (1259-1282) potkraj vladavine potvrdio Dubrovčanima povlastice.²⁵⁴

Dubrovačko Veliko vijeće zaključilo je 19. studenoga 1302. da Vito Kašica otputuje u Carigrad, između ostaloga i da isposluje trgovačke slobode. Pola putnih troškova platila bi mu Općina, pola zainteresirani trgovci. U travnju sljedeće godine Kašica se vratio, a Veliko vijeće određuje da mu se plati 15 perpera za pismo što ga je isposlovao od cara.²⁵⁵ Tako je, po kroničarevim riječima, Dubrovnik potkraj 1302. ili početkom sljedeće godine sklopio ugovor sa carem Andronikom II (1282-1328), prema kojemu Dubrovčani uz plaćanje godišnjeg prinosa od 1000 zlatnih perpera mogu slobodno trgovati u Carstvu bez plaćanja ikakvih carina.²⁵⁶

Za Dubrovnik je bizantsko područje bilo važan izvoznik žita, iako su ga najviše dovozili iz Apulije i Albanije. Najčešće ukrajne luke bile su Korone i Patras na Peloponezu, potom Solun i Carigrad. U dokumentima se osim spo-mena tih mjesta bilježi i da se žito uvozi iz Romanije, kako tada Dubrovčani nazivaju bizantsko područje.²⁵⁷

Nova dubrovačka diplomatska inicijativa za dobivanje i potvrđivanje trgovačkih povlastica pokrenuta je 1431. godine. U Dubrovniku se 1449. pojavio carev poslanik s pismom, pa je održana jedna runda pregovora. Iste su godine vođeni i razgovori između Dubrovčana i despota na Peloponezu. Sljedeće je godine u grad stigao drugi izaslanik, s novim ponudama.²⁵⁸ Do sklapanja konačnog sporazuma proteklo je još godinu dana – tako su Dubrovčani u lip-nju 1451, manje od dvije godine prije pada Carigrada, od posljednjeg bizantskog cara Konstantina XI. Dragaša dobili zlatnu bulu: po njoj su se Dubrovčani mogli slobodno nastaniti u Carigradu, sagraditi u njemu svoju trgovačku kuću (tzv. lođu), imati svoga konzula koji bi im sudio u međusobnim prijemima te slobodno trgovati; mogli su u Carigradu podignuti svoju crkvu (ali se to nije ostvarilo). Car se nije suglasio s potpunim oslobađanjem od carine robe koja se uvozi ili izvozi, već je uglavljena na i dalje malih 2% njezine vrijednosti.²⁵⁹ Iste su godine Dubrovčanima povlastice podijelili i despoti na Peloponezu, Toma i Dimitrije Paleolog.²⁶⁰ I Peloponez je ubrzo, 1460. godine, potpao pod Osmanlije, pa su povlastice postale bezvrijedne. Dobivanje sve tri povelje ishodio je znameniti diplomat Vuk/Vukša Blaž Bobaljević, ugarski vitez, pripadnik jedne od najstarijih dubrovačkih vlasteoskih obitelji, koji je dubrovačke interese zastupao i u Mlecima, Ugarskoj, kod Stjepana Vukčića.²⁶¹

Izgleda da su već od 12. stoljeća neki grčki slikari navraćali u istočnojadranske gradove i u njima se zadržavali kraće vrijeme, a neki i dugo godina, sve do smrti.²⁶² U Zadru je Jovan/Ivan Klerikopulos 1314. godine izradio oltarsku palu za hram sv. Dimitrija. Iako se potpisao na latinskom jeziku, ime odaje grčko podrijetlo, a stil mu je “alla greca”. Ipak, najviše je Grka dolazilo u Kotor i Dubrovnik.²⁶³

Slikarstvo na dasci sve do 14. stoljeća na hrvatskoj je obali u nekoj mjeri bilo napajano na bizantskim uzorima – bili su to specifični odrazi “bizantskog

stila” – *maniere grece*. U tim je stilskim okvirima i kanon sa slikanim raspećem iz zbirke zadarskih benediktinki i iz riznice trogirске katedrale, izrađen u Veneciji oko 1300. godine.²⁶⁴

Na slikama toga razdoblja nisu rijetki ni natpisi na grčkome jeziku – očituju se na fresci (prikazan je sv. Ivan Krstitelj) u južnoj lađi zadarske katedrale,²⁶⁵ u njezinu relikvijaru,²⁶⁶ potom na znamenitom raspelu iz franjevačkog samostana (CTABPΩCIC = raspeće) te na nestalom raspelu iz samostana sv. Marije Velike (na slici koja postoji natpis je nečitak odnosno nerazumljiv).²⁶⁷

I stoljeće kasnije radovi pripadnika italokretske škole stizali su na istočnojadransku obalu i otoke.²⁶⁸ Ikonu Bogorodice “Eleuse” (“Milostive”) koja se nalazi u bratovštini Svih Svetih u Korčuli naslikao je neki grčki slikar koji je u drugoj polovini 14. stoljeća, najvjerojatnije do 1375. godine, boravio u tom gradu.²⁶⁹ Čini se da su dva raspela, nastala vjerojatno u 14. stoljeću, u korčulansku crkvu Svih Svetih stigla brodom s Krete pošto je otok za Kandijskoga rata (1645-1668) pao pod vlast Osmanlija.²⁷⁰

I u kasnijim su se stoljećima u Dalmaciju uvezile ikone nastale pod utjecajem bizantske umjetnosti – neke od najpoznatijih, ali i posljednjih, naslikao je Angelo Bizamano, slikar 16. stoljeća, podrijetlom s Krete. Njegove ikone, na kojima se tradicionalni bizantski motivi miješaju s utjecajima renesanse, stigle su u Dubrovnik i okolicu te u Split.²⁷¹ “Zastarjelo Bizamanovo slikarstvo... sviđalo se konzervativnom shvaćanju Dubrovčana, osobito dubrovačkim seljacima”.²⁷²

Propadanjem Bizanta u 14. i 15. stoljeću, a pogotovo po osmanskom osvajanju Carigrada 1453. godine, na Zapad je došlo mnogo obrazovanih Grka. Neki su stigli i do hrvatskih zemalja – u Dubrovnik je u 15. stoljeću došao Ksenofont Filelfo. Već je njegov otac Frane bio poznati humanist, a majka Teodora bila je iz istaknuta bizantskoga roda, kći Ivana Hrisolora.²⁷³ Bio je kancelar Republike od 1460. do prerane smrti 1470. godine te nastavnik na lokalnoj visokoj školi. Notari braća Bartol (Bartolomej) i Ivan Sfondrati došli su u Dubrovnik iz Cremona, ali su podrijetlom također bili iz Bizanta. I Bartol je, poput Ksenofonta, podučavao na dubrovačkoj visokoj školi, pa se njih dvojica mogu smatrati istaknutim pripadnicima dubrovačkog humanističkog kruga.²⁷⁴

Kardinal, crkveni političar, reformator i pisac, dubrovački dominikanac Ivan Stojković (1392.-1443.) otputovao je 1435. u Carigrad na čelu poslanstva crkvenog koncila u Baselu kako bi pregovarao o budućem općem saboru Istočne i Zapadne Crkve o jedinstvu kršćanske ekumene (odnosno, o crkvenoj uniji). Njegovi dugi pregovori s carem Ivanom Paleologom i patrijarhom Josifom II. završili su s neuspjehom, dijelom i zbog stalna podmetanja papinskih izaslanika, dijelom i zbog rascjepa koji se dogodio na koncilu u Baselu. Poticaj odlasku u Carigrad Stojković je nalazio u činjenici na koju je stalno ukazivao – “corpus christianorum” iznutra je razdijeljen mnogim herezama i suparništlima vladara

i nacija, dok ga izvana komadaju Turci s istoka, Arapi sa zapada, Saraceni s juga i Tataari sa sjevera. Bio je uvjeren da će se jedinstveni Zapad (jer je pretpostavljao dogovor Crkve s husitima) u zajedništvu s kršćanskim istokom mnogo uspješnije suprotstaviti islamsko-turskom ekspanzionizmu. U svojo je bibiloteci prikupljao kodekse, “grčke i latinske, s područja kanonskog prava, teologije i laičkih znanosti, male i velike”.

Znanje grčkoga u to je doba vrlo poželjno – vrstan poznavatelj latinskog i grčkog bio je pjesnik Ivan/Dživo Gučetić (1451-1502).²⁷⁵ Pisao je na oba ta jezika, kao i na materinjem, a znanje grčkoga koristio je u trgovačkim poslovima na Levantu.²⁷⁶ Humanist i diplomat ostrogonski nadbiskup, ugarski primas i kancelar kralja Matijaša Korvina Ivan Vitez od Sredne (1400.-1472.), inače iz okolice Križevaca, ističe se u Korvinovu humanističkom krugu, piše značajne radove iz astronomije, mecenatstvom je poticao razvoj znanosti u Hrvata. Njegova biblioteka, raspršena u doba osmanskih osvajanja, sadržavala je i brojne knjiga na grčkom. U tom smislu važniji je Vitezov nećak Janus Pannonius (Ivan Česmički/Kestenski, 1434.-1472.), rodom vjerojatno iz Kestenja kod Osijeka,²⁷⁷ humanist i pjesnik. Satirične epigrame piše dijelom i pod utjecajem Aristotela. Potom s grčkog prevodi Demostena, Plutarha i dijelove “Ilijade”.

Bizantski su pisci za širi hrvatski prostor nakon Konstantina Porfirogeneta i drugih već spomenutih, ponovno iskazali interes tek polovinom 15. stoljeća. Bili su to Laonik Halkokondil i Kritobul s Imbrosa, koji su opisali pad Bosne pod Osmanlije. U tipičnoj maniri bizantske historiografije slavili su sultanova djela, baš kao što su njihovi prethodnici to činili sa carevim djelima.²⁷⁸